

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р **Кирилка Симеонова Тагарева**- ръководител катедра Психология на Педагогическия факултет на Пловдивски университет "Паисий Хилендарски",

на дисертационния труд на **Мария Вълкова Солева**

на тема: „**Ефекти на дуалната образователна система върху личността в късно юношество**“, за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2 Психология, научна специалност Педагогическа и възрастова психология

1. Общо представяне на докторанта и процедурата

Със заповед №1938/21.09.2021 на Ректора на Югозападния университет „Неофит Рилски“ Благоевград (ЮЗУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема: „Ефекти на дуалната образователна система върху личността в късно юношество“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология. Автор на дисертационния труд е Мария Вълкова Солева – докторант към катедра „Психология“ с научен ръководител проф. д-р Иванка Василева Асенова от ЮЗУ „Неофит Рилски“ Благоевград.

Представеният от Мария Солева комплект материали на електронен носител са в съответствие с Вътрешните правила за развитие на академичния състав ЮЗУ и съдържа всички изискуеми документи. Те са точно и коректно оформени.

Мария Солева придобива бакалавърска степен по философия през 2010 г. в ЮЗУ „Неофит Рилски“ гр. Благоевград. Има професионална квалификация „учител по Философски дисциплини“. Магистърска степен придобива през 2014 г., специалност „Юридическа психология“ в ЮЗУ. От 2018 г. е докторантка по научна специалност “Педагогическа и възрастова психология” в ЮЗУ „Неофит Рилски“ гр.Благоевград.

М. Солева работи като психолог и началник отдел по проектиране на работа, бизнес организация и бизнес развитие в фирма „Пирин текс Продакшън“, гр. Гоце Делчев. Участвала е в проект „Подобряване качеството на практическото обучение в България“ през 2009-210 г. и в проект "Изкуството и културата като ресурс за постигане на общество с икономика на знанието“ през 2013-15 г.

Докторантката има общо 4 публикации: една самостоятелна и три в съавторство с научният ръководител.

2. Значимост и актуалност на темата на дисертационния труд

Въпросът за дуалната система е значим както в областта на образованието, така и от гл. точка на стопанското развитие на страната. Обвързането му с развитието на личността е по-слаба изследователска линия. Концепцията за дуално образование е логично отнесена към юношеската възраст от перспективата на психосоциалното и личностното развитие и от факта, че в юношеска възраст се придобива професионално образование. Допълнителен ракурс, който прави изследването актуално е фокусът върху особеностите на учениците, отпадащи от училище. Тази група ученици носят своята характеристика и по своеобразен начин са вплетени в общия образователен контекст, което не изчерпва тяхната различност, а дава отражение и върху широката рамка на образователната ни система.

Целта на изследването е да се изучат ефектите на дуалната образователната система върху формирането на личността, конкретно при 16-17 годишните юноши. М. Солева търси отговор на следните въпроси: дали различните видове професионални образования са свързани със специфични особености в развитието на личността на младежите и дали личностният профил на отпадналите от училище и прекъснали училищното си обучение юноши е различен от този на връстниците им, които никога не са прекъсвали обучението си в училище.

Разработваната тема е както актуална, така и иновативна и има значимост и приложимост и в научен, и в приложен план.

3. Познаване на проблема

Дисертантката М. Солева познава задълбочено отличителните характеристики и особености на групите ученици, участващи в изследването. Тя познава състоянието на проблема, в литературния обзор личи умението ѝ да интерпретира критично дискутираните теоретични постановки и емпирични факти.

4. Съответствие на избраните методики за изследване с поставените цел и задачи на дисертационния труд

Използваните методи са прецизно подбрани в съответствие с поставената цел на изследването. Мария Солева избира да приложи:

1. Гийсен тест (Gießen-тест), който оценява шест важни психосоциални личностни характеристики и позволява създаването на полярни профили на личността. Използвана е българска адаптация на теста (Кокошкарлова, 1984).

Въпросникът включва следните скали:

○ „Социален резонанс” – позитивен или негативен. Отражава социалната приетост или отхвърленост на личността, начинът по който се „пласира” на социалната сцена;

○ „Доминантност” – Доминантният тип носи характеристиките: агресивна

готовност, импулсивност, своенравност, стремеж към надмощие. На другият полюс е подчиняемия тип, който е отстъпващ тип с неговата неспособност за агресия, търпеливост, стремеж към приспособяване и покорност.

- „Интрапсихичен контрол” – висок или нисък. Скалата оценява нагонните тенденции и контролните механизми на индивида. Двата крайни типа са означени като „свръх контролиран” и с „понижен контрол”;

- „Основно настроение” – депресивно или хипоманийно. Скалата оценява индивидуално-психични свойства на личността, влияещи на взаимоотношенията „личност-среда“ – депресивният тип с присъща му потиснатост, интроспекция, страхливост и самокритичност, и хипоманийният тип с противоположните тенденции;

- „Способност за контакт и общуване” – отворен или затворен тип. Скалата оценява уменията за влизане в социални контакти. Отвореният тип е открит, недистанциран, отзивчив, изяснява с голяма сила любовните си чувства, характеризира се със сигурност и свобода в социалните си контакти. Затвореният тип показва противоположните качества, с присъщото му шизоидно-аутично чувство и с разстройство в способността за контакт;

- „Социална потентност” – Скалата оценява способността на индивида да изгражда, поддържа и развива близки, трайни и афективно ангажирани връзки с лица от другия пол.

2. Тест на Чрлз Спилбъргър (Spielberger) за измерване на тревожност, българска адаптация на Паспаланов и Щетински (1989). Тестът дава възможност да се измерват две основни значения на понятието тревожност: тревожността като състояние (state anxiety) и като личностна черта (trait anxiety). Скалите за интерпретацията на резултатите са две:

- „личностна тревожност” - индивидуална характеристика, отразяваща предразположението на субекта към възприемането на тревожни ситуации, отговаряйки на всяка с определена реакция.

- „ситуативна (реактивна) тревожност” – състояние, характеризиращо субективното преживяване на емоциите: напрежение, безпокойство, загриженост, нервност. Това състояние възниква като емоционална реакция на стресова ситуация.

3. Тест на Розенберг (Rosenberg) за измерване на глобалната самооценка, българска адаптация от Пенева и Стоянова (2011). Скали за интерпретацията на резултатите са:

- Самоуважение – положителен образ за себе си;
- Самоподценяване – отрицателен образ за себе си.

4. Тест на Нубек и Нил (Neubeck & Neill) за психологично благополучие, българска адаптация от Кръстев и Стоянова (2007). Тестът се състои от 20 айтема, разпределени в две скали – Психичен дистрес и Психично благополучие, като оценката

се прави по 6-степенна ликертова скала.

5. Тест на Айзенк (Eysenck) за измерване на психичните състояния, българска адаптация от Александрова (2002). Основните скали са:

- Скала „Тревожност” – оценява състоянието на тревожност и безпокойство, породено не от конкретни ситуации и събития, а от психологическата несигурност на индивида.

- Скала „Фрустрация” – Фрустрация възниква, когато личността преживява трудности при постигане на целите си. Фрустрацията включва сбора от неблагоприятни последици за индивида поради неудовлетворените потребности. Тя води до дезорганизация на съзнанието, дейността и поведението на човека.

- Скала „Агресия” – Отразява преживяванията и поведението на индивида в отношения с другите. Високите стойности описват открито желание за доминиране, импулсивно поведение и нетърпимост към другите, липса на уважение, емоционални реакции на гняв и отмъстителност, незачитане на мненията на околните и грубо налагане на своето мнение.

- Субскала „Ригидност” – Отразява общата нагласа и недоверието към всичко ново. Високите стойности описват трудностите, откритата съпротива и липсата на гъвкавост към промените както във всекидневните навици, така и по отношение на възгледите и общуването с другите (Александрова, 2002).

5. Обща оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от 175 страници и е в класическата структура с увод, три глави, дискусии, изводи, приноси, библиография и приложения. Дисертацията съдържа 31 таблици и 31 графики. За изследването са използвани 271 источника, от които 87 на кирилица и 184 на латиница. Те включват значими разработки по разглеждания проблем.

Първа глава на дисертацията е теоретична, втора глава представя организацията на изследването, а трета – описанието на резултатите. Теоретичната и емпирична части са добре балансирани.

В теоретичния обзор авторката прави анализ на литературата по изследваната проблематика. Обособени са три тематични цикъла: личност, юношеска възраст и професионално образование. В първия тематичен цикъл са изведени основни дефиниции за личността, представени са теории за личността на З. Фройд, Е. Ериксън и др. учени, дискутирани са фактори за развитието на личността и промяната. Вторият тематичен цикъл е обединен от идеята за анализ на същността и характеристиката на юношестката възраст. Разгледани са юношеството като период в развитието на човека, спецификата в личностното израстване, като специално внимание е отделено на девиациите в тази възраст. Анализът в третия тематичен цикъл е фокусиран върху образованието,

училището и обучението. Направен е анализ на професионалното образование у нас и в Германия и са изведени някои предимства на дуалното образование, известно още като „учене чрез работа“. Обърнато е специално внимание на ефектите на формалното училищно обучение и вида на образователната система върху формирането на личността на подрастващите – конкретно на това, че основният фокус на училището е върху академичните постижения и поведенческите прояви на децата, а са недостатъчни изследванията на влиянието, което училището оказва върху некогнитивните фактори в развитието. В цялата теоретична част на дисертацията са анализирани постановки и виждания на различни автори, релевантни на темата на дисертацията, като са приведени емпирични потвърждения на теоретичните постановки.

Теоретичните положения, сформирани в първа глава, стават изходна научна база на дисертатката в конструирането на собственото емпирично изследване, чиято организация е представена във втора глава. Поставени са цел и задачи. Целта на изследването е достижима; задачите са в съответствие с целта. Издигната четири хипотези. Използвания измерителен инструментариум, който по-горе бе разискван, е детайлно описан и неговото приложение е обосновано от дисертантката. Дадено е описание на процедурата и то е такова, че позволява репликация на изследването. Участниците в изследването са общо 64 ученика на възраст 16-17 години. От тях 47 са момичета и 17-момчета. Те са разпределени в две експериментални групи: ДО – група на ученици, обучавани по дуалната система, които са отпаднали от училище и са били извън системата на училищното образование в продължение на период от 1 година до 1 година и 6 месеца и ТО – група на ученици, обучавани по традиционната училищна система. Емпиричното изследване е проведено на три етапа, като двете експериментални групи са диагностицирани по три пъти: в началото, в средата и в края на експеримента с петте избрани инструмента. Данните са обработени статистически с пакет SPSS 16.0.

Трета глава на дисертацията е посветена на резултатите от изследването. Последователно и коректно е представен анализът в следния ред:

1. Резултати и анализ на резултатите от триетапното лонгитюдно изследване на групата юноши, обучавани се по традиционната система за професионално образование (група на традиционно обучение).
2. Резултати от анализ на резултати от триетапното лонгитюдно изследване на групата юноши, обучавани се по дуалната образователна система (група на дуално обучение).
3. Сравнителен анализ на резултатите от първото оценяване (входно ниво) на групата на традиционно обучение и групата на дуално обучение, информиращи за ефекта на фактора „отпадане от училище“ върху личността на юношите.
4. Сравнителен анализ на резултатите от триетапното лонгитюдно изследване

на групата на традиционно обучение и групата на дуално обучение.

6. Обсъждане и анализиране на получените резултати от проведеното изследване и проверка на издигнатите хипотези

В своето емпирично изследване Мария Солева формулира четири хиптези, които са пряко свързани с целта на изследването:

Хипотеза 1: Формалното обучение в условията на училище повлиява формирането и развитието на личността на юношата.

Хипотеза 2: Видът на системата за професионално образование оказва диференцирани ефекти върху формирането на личността на учениците в юношеска възраст.

Хипотеза 3: Обучението по дуалната система за професионално образование предизвиква повече и по-съществени промени в личността на юношите, в сравнение с обучението по традиционната българска система за професионално образование.

Хипотеза 4: Отпадналите от училище юноши на възраст 16-17 г. демонстрират различен личностен профил в сравнение с връстниците си, които никога не са прекъсвали училищното си обучение.

Хипотезите са проверени по емпиричен път и отразяват връзката между видът на системата за професионално образование (дуална и традиционна) и личностните характеристики на юношите.

Направените от М. Солева изводи са логическо следствие от получените резултати.

1. Формалното училищно обучение влияе върху формирането на личността на юношите.

2. Юношите, които се обучават по дуалната система търпят съществено позитивно личностно развитие в периода на 3-годишното си професионално образование. От началото към края на този времеви период статистически значимо нараства степента на изразеност на личностните характеристики самоуважение, способност за контакт и общуване и социалната потентност, и обратно – съществено намалява степента на изразеност на ситуативна и личностна тревожност, доминантност, самоподценяване, и на психичните състояния агресия, фрустрация, тревожност и ригидност. Не се отчита съществена промяна на личностните характеристики психичен дистрес и психично благополучие, социален резонанс и интрапсихичен контрол.

3. При юношите, които се обучават по българската традиционна система за професионално образование се диагностицира статистически значимо нарастване нивото на самоподценяването и намаляване степента на изразеност на личностните характеристики доминантност, основно настроение и социална потентност. Не се отчита съществена промяна на личностните характеристики самоуважение, ситуативна и

личностна тревожност, психичен дистрес и психично благополучие, интрапсихичен контрол, социален резонанс и способност за контакт и общуване, и психичните състояния тревожност, фрустрация, ригидност и агресия.

4. Обучението по дуалната система за професионално образование на учениците, които са отпаднали от училище и са били извън системата на училищното образование в продължение на период от 1 година до 1 година и 6 месеца предизвиква съществени промени в личността на юношите.

5. Отпадналите от училище юноши имат различен личностен профил в сравнение с връстниците си, които никога не са прекъсвали училищното си обучение. Първите демонстрират съществено по-голямо самоподценяване и по-слабо самоуважение, съществено по-високи нива на фрустрация, ригидност и агресия, съществено по-ниско ниво на социална потентност, но по-високо ниво на интрапсихичен контрол, и много близо до съществено по-слаба способност за контакт и общуване, в сравнение с групата юноши, които никога не са прекъсвали училищното си обучение.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Научно-приложните приноси в дисертационния труд се заключават в провеждането на оригинално за българския социокултурен контекст проучване на ефектите на дуалната образователна система върху личностните характеристики в юношеството. Изследванията за образователните влияния върху развитието на учениците в последните години нарастват, но не е известно в България да е повеждано изследване на ролята на дуалната система за личностното развитие. Приемам научните приноси, които отговарят на съдържанието на дисертационния труд и се заключават в следното:

1. Направен е систематизиран теоретичен анализ, който разглежда същността на система за професионално образование, предимствата на дуалната образователна система и ефектите на формалното училищно обучение върху различни некогнитивни фактори, включително личността на юношата.

2. Проведено е емпирично изследване, проучващо ефекта на дуалната система за професионално образование върху личността в юношеска възраст.

3. Проведено е изследване в емпиричен план, проучващо в сравнителен план ефекта на немската дуална система и на традиционната българска система за професионално образование върху личността в юношеска възраст.

4. Получени са емпирични доказателства, че формалното училищно обучение влияе върху формирането на личността на юношите.

5. Получени са емпирични доказателства, че дуалната и традиционната системи за професионално образование в България оказват диференцирани ефекти върху личността на юношите.

6. Получени са емпирични доказателства за ефекта на отпадането от училище върху формирането на личността в юношеска възраст.

Резултатите от изследването имат значимост за науката и практиката. Те имат теоретическо значение за по-задълбочено разбиране на влиянието на различни образователни модели върху личността на юношите. Данните могат да станат основа за обособяване на специален академичен курс относно значимостта на учене чрез работа за развитие на юношите. Настоящото изследване би могло да обогати познанията по отношение постигане на по-високи нива на благополучие при юношите. Резултатите и изводите биха могли да послужат като основа за внедряване на профилактични практики в образователната сфера.

8. Автореферат

Авторефератът дава ясна представа за дисертационния труд. Той е направен според изискванията и отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

9. Критични забележки и препоръки

Съществени критични забележки и препоръки към изследването и комплекта предоставени материали нямам.

Заклучение

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България.

Дисертационният труд показва, че докторантката Мария Вълкова Солева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Педагогическа и възрастова психология като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен 'доктор' на **Мария Вълкова Солева** в област на висше образование: Социални, стопански и правни науки, професионално направление Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология.

07.10.2021г.

Рецензент:

/доц. д-р Кирилка Тагарева/